

Родољуб Кубат

Православни богословски факултет, Београд

Полифонија теолошких исказа у Старом Савезу

Постоји мњење код једног броја савремених православних теолога да збирка библијских текстова представља једну, јединствену теологију. На изванредан начин овакво уверење је истовремено исправно и неисправно. Исправно је, јер се у старосавезним списима, као *дубинска структура*, пројављује вера у једног Бога издатеља, Бога који се јавио човеку и изабрао један народ, обећавајући му велику будућност. Библијски Бог је творац света и човека. Он је, пре свега, лични Бог — Бог који општи са човеком од почетка. Један од суштинских атрибута библијског Бога јесте да је Он Бог савезник. Идеја Савеза између Бога и људи доминира у читавом старосавезном Предању, и као таква се улива у Нови Савез. Наравно, у неким текстовима та идеја је почетна мисао (Пост 15:9–18; 17:2; Изл 19:4–6; 24:5–8.11; Понз 4:31; Јез 16:3–14 Ос 2 16–25; 11 1; Ам 3 2; 9 7; 1 Цар 3 6; Пс 89 2–4; Ис 55 3; Јер 31 31–34; Јез 16 59–63), у неким другим се подразумева (Понз 4 37; 7 6 Понз 7 7; 9 4; 1Дн 16 17; Пс 105 10 Ис 49 8; 55 3), док се опет у једном већем броју текстова имплицитно садржава. У сваком случају, сви старосавезни теолози су своја богословска промишљања — на овај или онај начин, експлицитно или имплицитно — темељили на идеји Савеза. Савез је једна од дубинских структура старосавезних *Исџинџ вере*.

Поред теологије Савеза то се односи и на старосавезни монотеизам, месијанизам, схватање човека итд. Међутим, битно је нагласити да су се и те дубинске структуре вере у свести старосавезних теолога временом развијале, што је било условљено новим откривењским чињеницама, новом динамиком односа Бога и Израила, а тиме и дубљим сагледавањем *Исџинџ вере*. Наиме, идеја монотеизма се временом развила; на свом развојном путу прошла је различите фазе.¹ На неким местима у Старом Савезу могу се видети елементи хенотеистичких (уп. 1Цар 22 19; Јов 1 6; 2 1; Пс 82 1; 89 7) и молатријских схватања (уп. Пост 31 53; Суд 11 24; 1 Сам 26 19; 2 Цар 3 27; 5 17; 17 26.29; 2 Дн 28 23; Мих 4 5). Такође се и идеја месијанизма прогресивно развијала. У најмању руку се може говорити о четири етапе месијанизма: месијанизам без месије (Пост 12 1–3; Пост 15 18; Изл 6 4; 1Дн 16 17; Пс 47; 96–100; 105 10), династијски месијанизам (2Сам 7 8–16; 1Дн 17; Пс 89; Пс 110 3; Пс 132), лични месијанизам (Ис 11 1; Јер 33 15; Зах 3 8; 6 12) и трансцендентни месијанизам (Ис 9 6 LXX;

¹ Уп. A. Rainer, *Der Ort des Monotheismus in der israelitischen Religionsgeschichte*, Ein Gott allein?, OBO, Freiburg Schweiz 1994, 77–96; Pury de Albert, *Erwägungen zu einem vorexilischen Stämmejehwismus*. Hos 12 und die Auseinandersetzung um die Identität Israels und seines Gottes, Ein Gott allein?, 413–439; B. Lang, *Zur Entstehung des biblischen Monotheismus*, THQ 166 (1986), 135–142; T. N. D. Mettinger, *In Search of God: the Meaning and Message of the Everlasting Names*, Philadelphia 1988; M. S. Smith, *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*, San Francisco 1990. K. van der Toorn, B. Becking, P. W. van der Horst, ed., *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*, Leiden 1995. F. M. Cross, "Yahweh and the God of Patriarchs", HTR 55 (1962) 225–259; O. Eissfeldt, "El and Yahweh", JSS 2 (1956) 25–37; John Day, "Asherah in the Hebrew Bible and Northwest Semitic Literature", JBL 105, (1986) 385–408.

Дн 7 13–14).² Приметна је развојна линија теолошке свести старих Израилаца, која је све јасније хватала *Исџине вере*.

У том развојном процесу *Исџине вере* се нису откривале по себи у једном бесконтекстуалном, вакумском простору. Библијски писци нису били теолози-мислиоци који су размишљајући о вечним питањима изналазили одговоре независно од животног контекста. Пре свега, вера старих Израилаца је историјска, а теолошки искази су настајали у различитим животним ситуацијама. Присуство Бога у Израилу имало је историјску димензију: Излазак, синајски Савез, улазак у обећану земљу итд. Теолошки искази су настајали у контексту животног искуства, где су откривајуће *Исџине вере* саопштаване народу Израила — првобитном рецепијенту теолошких исказа. Искуства старосавезних писаца, као и конкретних заједница (породично искуство, сеоске заједнице, племена, царска идеологија итд.) била су у много чему различита, то јест носила су у себи битне моменте карактеристичне контекстима у којим су настајале.³ Већ сама чињеница да су теолошке исказе уобличавали старосавезни теолози, да су они саопштавани народу Израила, те да су настајали у различитим животним ситуацијама указује на то да су ти искази у много чему били особени, јер су сви наведени моменти били укључени у њих. Различите животне околности, сензибилитет писаца-теолога, као и различита времена, менталитет и потребе оних којима је упућен теолошки исказ, указују на нужност различитих теолошких концепата. У то нас управо уверавају сами старосавезни списи, у којима се може видети „више видова различитости“.

1. Три вида различитости

Узевши у обзир обиље материјала на основу којег се могу показати различити аспекти теолошких исказа, ми ћемо се овде ограничити на свега неколико илустративних примера. Прво ћемо се осврнути на феномен различитих предања интегрисаних у један текст. Други пример је различит опис истоветних догађаја. Трећи и најзанимљивији моменти су варијације теолошког исказа на исту тему.

а. Различита предања интегрисана у један текст

Већ у првим главама Књиге постања налази се занимљив феномен, где су два предања интегрисана у причу о Потопу (Пост 6–9). Библијској науци одавно је познато да прича о потопу не представља јединствену књижевно-теолошку целину. На основу литерарне анализе текста јасно је да су у овај извештај интегрисана два предања. Додуше, то је видиво већ на основу пажљивијег читања било којег превода. Када се ова два предања одвоје, добију се два потпуно независна извештаја о потопу: два пута се описује поквареност људског рода услед које долази до потоп; два пута Бог заповеда Ноју да направи лађу; два пута је описан улазак у лађу; на два начина су бројане животиње које су ушле у барку; хронологија потоп је двострука итд. У науци су та предања традиционално означена као јакхвеистичко и свештеничко. Синоптичко читање ових извештаја показује наведене и још неке разлике:

² Уп. J. Obersteiner, *Messianismus, Bibeltheologisches Wörterbuch*, Graz • Wien • Köln 1959, 848–869; H. Groß, *Zum Problem Verheißung und Erfüllung*, BZ (1959), 3–18. E.-J. Waschke, *Der Gesalbte. Studien zur alttestamentlichen Prophetie* (BZAW 306), Berlin / New York 2001.

³ О феномену плуралности старосавезне вере видети: E. Gerstenberger, *Theologien im Alten Testament. Pluralität und Synkretismus alttestamentlichen Gottesglaubens*, Stuttgart 2001.

Јахвеистичко предање

6 ¹А кад се људи почеше множити на земљи, и кћери им се народише. ²Видећи синови Божији кћери човечије како су лепе узимаху их за жене које су год хтели. ³А Господ рече: неће се дух мој до века прети с људима, јер су тело; нека им још сто и двадесет година. ⁴А бејаше тада дивова на земљи; а и после, кад се синови Божији састајаху са кћерима човечијим, па им оне рађаху синове; то бејаху силни људи, од старије на гласу.

⁵Господ виде да је неваљалство људско велико на земљи, и да су све мисли срца њихова свагда само зле. ⁶Покаја се Господ што је створио човека на земљи, и би му жао у срцу. ⁷И рече Господ: хоћу да истребим са земље људе, које сам створио, од човека до стоке и до ситне животиње и до птица небеских; јер се кајем што сам их створио. ⁸Али Ноје нађе милост пред Господом.

7 ¹Тада рече Господ Ноју: уђи у ковчег ти и сав дом твој; јер те нађох праведна пред собом овога века.

²Узми са собом од свих животиња чистих седам парова: мужјака и женку његову; а од животиња нечистих по двоје, мужјака и женку. ³Исто од птица небеских по седам — мужјака и женку — да им се сачува семе на земљи. ⁴Јер ћу до седам дана пустити дажд на земљу четрдесет дана и четрдесет ноћи, и истребићу са земље свако тело живо, које сам створио.

⁵И Ноје учини све што му заповеди Господ.

7 ⁷И уђе Ноје у ковчег и синови његови и жена његова и жене синова његових с њим пред водама потопа. ⁸Од живо-

Свештеничко предање

6 ⁹Ово су догађаји Нојеви: Ноје беше човек праведан и безазлен свога века; по вољи Божијој свагда живљаше Ноје. ¹⁰И роди Ноје три сина: Сима, Хама и Јафета. ¹¹А земља се поквари пред Богом, и напуни се земља безакоња.

¹²И погледа Бог на земљу, а она беше покварена; јер свако тело поквари пут свој на земљи.

¹³И рече Бог Ноју: крај свакоме телу дође преда ме, јер напустише земљу безакоња; и ево хоћу да их затрем са земљом. ¹⁴Начини себи ковчег од дрвета гофера, и начини преградке у ковчегу; и затопи га смолом изнутра и споља. ¹⁵Начини га овако: у дужину нека буде триста лаката, у ширину педесет лаката и у висину тридесет лаката; ¹⁶Направи отвор ради светлости у ковчегу, и заврши га један лакат до врха; и направи врата ковчегу са стране; и начини га на три спрата: доњи, други и трећи. ¹⁷Ја ћу, ево, пустити потоп на земљу, да истребим свако тело, у којем има дах живота под небом; што је год на земљи све ће изгинути. ¹⁸А с тобом ћу учинити Савез: и уђи ћеш у ковчег ти и синови твоји и жена твоја и жене синова твојих. ¹⁹И од свега жива — од свакога тела — узећеш у ковчег по двоје, да са тобом преживи, а мушко и женско нека буде. ²⁰Од птица по врстама њиховим, од животиња по врстама њеним, и од свега што се миче на земљи по врстама његовим, од свега по двоје нека уђе с тобом, да их сачуваш у животу. ²¹Узми са собом свега што се једе, и чувај код себе, да буде хране теби и њима.

²²И Ноје учини, како му заповеди Бог, све онако учини.

7 ⁶И беше Ноју шест стотина година кад дође потоп на земљу.

тиња чистих и од животиња нечистих и од птица и од свега што се миче по земљи, ⁹уђе к Ноју у ковчег по двоје — мужијак и женка — као што беше Бог заповедио Ноју. ¹⁰А у седми дан дође потоп на земљу.

7 ¹²И удари дажд на земљу четрдесет дана и четрдесет ноћи.

7 ^{16b}онда Господ затвори за њим врата. ¹⁷И би потоп на земљи четрдесет дана; и вода дође и узне ковчег, и подиже га од земље.

7 ²²Све што имаше дах живота у носу — све што бејаше на копну — помре. ²³И истреби се свако тело живо на земљи, и људи и животиње и што год га миже и птице небеске, све се истреби са земље; само Ноје оста и што с њим беше у ковчегу.

8 ^{2b}и дажд с неба престаде. 8 ^{3a}И стаде вода опадати на земљи,

8 ⁶А после четрдесет дана отвори Ноје прозор на ковчегу, који беше начинио; испусти гаврана, који једнако одлеташе и долеташе докле не пресахну вода на земљи. ⁸Па пусти и голубицу да би видео је ли опала вода са земље. ⁹Али голубица не нашла где би стала ногом својом врати се к њему у ковчег, јер још беше вода по свој земљи; и Ноје пруживши руку ухвати је и узне к себи у ковчег. ¹⁰Почека још седам дана, по опет испусти голубицу из ковчега. ¹¹И пред вече врати се к њему голубица, и гле, у кљуну јој лист маслинов, који беше откинула; тако позна Ноје да је опала вода са земље. ¹²Још почека седам дана, па опет испусти голубицу, а она му се више не врати.

7 ¹¹Кад је било Ноју шест стотина година, те године другога месеца, седамнаести дан тога месеца, тај дан развалише се сви извори великога бездана, и отворише се уставе небеске;

7 ¹³Тај дан уђе у ковчег Ноје и Сим и Хам и Јафет, синови Нојеви, и жена Нојева и три жене синова његових; ¹⁴они, и животиње по врстама својим: стока, гмизавци што гмижу по земљи, птице и све што лети и има крила. ¹⁵Дође к Ноју у ковчег по двоје од свакога тела, у којем има дах живота. ^{16a}Мушко и женско од сваког тела уђоше, као што беше Бог заповедио Ноју;

7 ¹⁸И навали вода, и уста јакно по земљи, и ковчег стаде пловити водом. ¹⁹И наваљиваше вода све више по земљи, и покри сва највиша брда што су под целим небом. ²⁰Петнаест лаката дизала се вода изнад потонулих брда. ²¹Тада изгибе свако тело што се мицаше на земљи, птице и стока, и звери и све што га миже по земљи, и сви људи.

7 ²⁴И стајаше вода поврх земље сто и педесет дана.

8 ¹А Бог се опомену Ноја и свих звери и све стоке што беху с њим у ковчегу; и посла Бог ветар на земљу да уздије воду. ²И затворише се извори бездану и уставе небеске,

8 ^{3b}и једнако опадаше после сто и педесет дана; ⁴те се устави ковчег седмога месеца дана седамнаестог на планини Арарату. ⁵Вода су опадале све више до десетог месеца; и првога дана десетог месеца показаше се врхови од брда.

8 ^{13a}Шест стотина прве године века Нојева први дан првога месеца усахну вода на земљи;

8 ¹⁴А другога месеца двадесет седмога дана беше сва земља суха. ¹⁵Тада рече Бог Ноју говорећи: ¹⁶Изађи из ковчега ти и жена твоја и синови твоји и жене синова твојих с тобом. ¹⁷Све животиње што су с тобом од свакога тела: птице и стоку и што год га миже по земљи, изведи са собом, нека се разиђу по земљи, и нека се плоде и множе на земљи.

8^{13b} и Ноје откри кров на ковчегу, и угле-
да земљу суху.

8²⁰ И подиже Ноје жртвеник Господу, и
узе од сваке чисте животиње и од свих
птица чистих, и принесе на жртвенику
жртве паљенице.

²¹ Господ омириса мирис угодни, и рече
у срцу свом: нећу више потирати земље
ради људи, јер су мисли срца човечијег
зле од почетка; нити ћу више убијати
свега што живи, као што учиних.

²² Од сада докле буде земље, неће
нестајати сетве ни жетве, студени ни
врућине, лета ни зиме, дана ни ноћи.

¹⁸ И изађе Ноје и синови његови и жена његова и
жене синова његових с њим. ¹⁹ Све звери, све си-
тне животиње, све птице и све што се миче по
земљи по својим врстама изидоше из ковчега.

9 ¹ И Бог благослови Ноја и синове његове,
и рече им; будите плодни и множите се и
напуните земљу. ² И све животиње на земљи,
све птице небеске, све што иде по земљи и све
рибе морске нека вас се доје и страше; све је
предано у ваше руке. ³ Што се год миче и жи-
ви, нека вам буде за храну, све вам то дадох
као зелено биље. ⁴ Само не једите меса у којем
је душа, то јест његова крв. ⁵ А за вашу крв, за
ваш живот, тражићу обрачун: тражићу га од
сваке животиње; и од човека за његова друга,
тражићу обрачун за људски живот. ⁶ Ко про-
лије крв човекову, његову ће крв пролити чо-
век! Јер је Бог по лику своме створио човека.
⁷ Будите плодни и множите се; напуните зе-
мљу и подложите је себи. ⁸ И рече Бог Ноју и
синовима његовим, говорећи: ⁹ А ја ево поста-
вљам Савез свој с вама и с вашим потомством
након вас, ¹⁰ и са свим живим створовима што
су с вама: с птицама, са стоком, са зверима –
са свим што је с вама изашло из ковчега – са
свим живим створовима на земљи. ¹¹ Држаћу
се Савеза с вама, те од сада неће ниједно тело
погинути од потопа, нити ће више бити пото-
па да опусти земљу. ¹² И рече Бог: ево знак Са-
веза који стављам између себе и вас и сваке
живе твари што је са вама, за нараштаје буду-
ће: ¹³ Дугу своју у облаке стављам, да буде знак
Савеза између мене и земље. ¹⁴ Кад облаке на-
вучем на земљу, и покаже се дуга у облаци-
ма, ¹⁵ опоменућу се Савеза свога, Савеза изме-
ђу мене и вас и створења сваког живог, пото-
па више неће бити да затре свако тело. ¹⁶ Дуга
кад се појави у облацима, видећу је и сетићу
се вечнога Савеза између Бога и сваке душе
живе, сваког тела на земљи. ¹⁷ И рече Бог Ноју:
то нака је знак Савеза који сам учинио изме-
ђу себе и свакога тела на земљи.

Претходно синоптичко поређење показује да се у причи о потопу ради о два цело-
вита, али у многим детаљима различита предања која је каснији редактор интегри-
сао у један извештај. Према јахвеистичком извештају потоп је настао јер су синови
Божији узимали кћери човечије, и мисли људске су биле зле. Потоп је настао јер је
киша падала четрдесет дана и ноћи. Ноје у ковчег уводи седам пари чистих и један

пар нечистих животиња. Јахвеистички извештај је карактеристичан по мноштву антропоморфизама, Бог се увек именује као Јахве. Према свештеничком извештају потоп је такође настао услед неваљалства. Међутим, до потопа је дошло јер се „развалише сви извори великог бездана, и отворише се уставе небеске“. Хронологија трајања потопа је другачија; Ноје је у ковчег увео само по један пар животиња. У свештеничком извештају Бог се назива Елохим, нема антропоморфизама, Бог негде са неба све посматра, а писац не разликује чисте и нечисте животиње. Детаљнијом анализом могло би се наћи још разлика и делом би се дали установити разлози тих разлика.⁴ Међутим, ми се задржавамо на наведеним, указујући на то да се овде ради о феномену интегрисања два предања у једно. Поред значајних разлика у извештајима и чињенице да је редактор покушао да изврши неку врсту хармонизације, јасно је да се у причи о потопу сусрећемо са различитим извештајима које су каснији теолози једнако вредновали, и тиме јасно показали да различитост није супротност.

6. Различито тумачење истоветног догађаја

За разлику од претходног примера у којем су редактори интегрисали два текста у један при том задржавајући њихове особености, у светописамском тексту постоји још један занимљив феномен. Често су описи истоветних догађаја различити и налазе се у Библији — једни до других или су пак расути у више књига. Редактори у таквим случајевима нису тежили таквој врсти хармонизације. Тако нпр. у 1Сам постоје два извештаја о доласку Давида код Саула: према једном приказу Давид је позван да буде певач/свирач на царском двору и у међувремену постаје Саулов штитonoша (1Сам 16:14–23), док је према другом Давид био млади пастир који долази да обиђе браћу у Сауловој војсци. После двобоја у којем је убио дива Голијата, Саул узима Давида у своју службу (1Сам 17:55–18 2). Иначе, приказ односа Саула и Давида пун је дублета. Међутим, у тим дублетима тешко је препознати јаче теолошке концепције. Може се констатовати да су у питању два предања које су редактори оставили у књизи, а да нису извршили неку јачу хармонизацију. Поготово у Петокњижју има много дублета, који су углавном производ различитих предања интегрисаних у касније књиге. Међутим, и поред тога један моменат посебно збуњује. Наиме, у Старом Савезу се један човек појављује под више имена. Реч је о Мојсејевом тасту; он се у неким стиховима зове Јотор (Исл 3 1; 4 18; 11 1–12), у истој књизи, само нешто раније, његово име је Рагуил (Исл 2 18.20; Бр 10 29), коначно се он појављује и са именом Ховав (Бр 10 29–30; Суд 1 16; 4 11). Занимљиво је да се каснији редактори нису определили за једно од наведених имена.

Један од одговора на то питање могао би да буде да су наведени моменти спорни, то јест немају довољну теолошку тежину па се редактори на њих нису ни освртали. Таква констатација могла би да буде тачна да у Светим списима не постоје и разлике тог типа. Наиме, постоје и текстови у којима је присутна јача теолошка концепција. У већ навођеној 1Сам налазе се два извештаја о доласку Саула на власт. За разлику од ранијих примера, они имплицирају различите теолошке концепције. Према једном извештају — који се иначе назива монархистички (1Сам 9; 10 1–16; 11) — царевина је Богом установљена форма организације народа Божијег. Други извештај је антимонархистички (1Сам 8; 10 17–25; 12) — царевина је производ људског бунта против Бога, то јест одбацивање Јахвеа као цара. Овакве кон-

⁴ Уп. Н. Seebass, Genesis I. Urgeschichte (1, 1–11, 26), Neukirchen-Vluyn ²2007, 199–242.

цепције имлицирају један шири спектар теолошких рефлексија које додатно могу да заостре теолошку дијалектику, чак да је доведу до суштинских теоријско-теолошких питања типа: односа Бога и света или монотеистичке концепције разликовања Бога и света.⁵

Постоје још многи примери у којима се могу видети различите теолошке концепције, с тим што постоје и јачи примери теолошке полифоније, чак и у погледу неких „уже“ теолошких питања. Управо следећи пример то показује. Ради се о једном догађају, који преносе девтерономисти и дневничар, а тиче се Давидовог пописа становништва. У оквиру девтерономистичке повести на једном месту каже да је Јахве (гнев Јахвеов) потакао цара Давида да изврши попис становништва (2Сам 24 1). Међутим, исти догађај је различито описан у дневничаревом препричавању историје изабраног народа (1Дн 21 1), што потврђује следеће синоптичко поређење:

А гнев Божији плану опет против Израила, и потакну Али уста сатана на Израила и потакну Давида на њих говорећи: иди изброј Израила и Јуду. Давида да изброји Израила.

(2Сам 24 1)

(1Дн 21 1)

Док је за девтерономисту Јахве проузроковао попис Израилаца, за дневничара је то дело сатане. Разлике овог типа нису безначајне. Оне се могу свести под опште разлике између наведених теологија. Основне разлике, које се тичу наведеног исказа, састоје се у схватању порекла зла, као и у схватању Божије оностраности. Девтерономиста говори да је Бог, то јест гнев Божији извор искушења; уз то његово схватање Бога је мање трансцендентно. Дневничар искушења приписује сатани и више наглашава Јахвеову удаљеност од света. Разлике у исказу нису разлике у равни језика, овде се разлике испољавају у дубљем доживљају Бога и његовог односа са светом. Научницима су углавном познати разлози овако различитих теолошких концепција — а они су пре свега изазвани факторима споља. Међутим, и поред тога остаје непобитна чињеница да то каснијим библијским теолозима није правило проблем.

Међутим, поред ових разлика у теолошким исказима, постоје и неке разлике у култној пракси. У контексту ових промишљања један феномен је посебно занимљив. Ради се о једном од средишњих догађаја старосавезног култа, о празновању Пасхе — наглашавамо празновању Пасхе, а не неком мање важном празнику. Према једном извештају из Књиге изласка пракса налаже да се пасхално јагње пече: „Месо, печено на ватри (אֶלֶף — אֶלֶף תִּרְיָה), нека се поједе те исте ноћи са бесквасним хлебом и горким зељем. Не једи ништа сирово или на води кувано од њега, него на ватри печено: с главом, ногама и унутрицом“ (Изд 12 8–9). У текст се забрањује да се месо једе сирово или кувано. Ипак, у Књизи поновљених закона каже се другачије: „Није ти допуштено жртвовати Пасху у било ком граду... само ту жртвуј Пасху у предвечерје, по заласку сунца, јер си у то време изишао из Египта. Скувај (אֶלֶף — אֶלֶף תִּרְיָה) је и поједи на месту које одабере Господ, Бог твој. Ујутро се онда окрепни и запути шаторима својим... Посла никаква не ради!“ (Понз 16 5–8). Разлике су врло упадљиве: према једном тексту пасхално јагње се печло, док се према другом кувало; уз то према Понз 16 1–8 за жртву се може употребити теле, јагње или јаре. У Изл је Пасха представљена као породична свечаност која се врши код куће, док је у Понз Пасха прослављана у храму (светишту). Поготово је комплексан однос Пас-

⁵ О значају пророчке критике монархистичког устројства Израила на развој теолошке свести о разликовању Бога и света видети извршну студију F. Stolz-a „Unterscheidung von Gott und Welt: Monotheismus“, *Weltbilder der Religionen, Kultur und Natur. Diesseits und Jenseits. Kontrollierbares und Unkontrollierbares*, Zürich 2001, 139–57.

хе према празнику Бесквасних хлебова.⁶ Наравно, посреди су различита предања, али без обзира на то разлике су остале у канонском тексту. То у најмању руку значи да су различите праксе равноправно третиране, у смислу њихове ритуалне валидности. Ако би раније наведене теолошке исказе могли свести под појам теологумена у његовом уобичајеном значењу, у овом случају је то немогуће. Разлике су се испољавале и у богослужбеној пракси, што имлицира још неке битне моменте.

в. Различита предања расута по различитим текстовима (животни контексти)

Трећи вид теолошке полифоније нарочито је изразит у извештајима о стварању света и човека. Већ на почетку Библије налазе се два извештаја о стварању света. У науци се они и даље углавном називају свештенички (Пост 1 1–2 4а) и јахвеистички (Пост 2 4б–25). Поред ова два извештаја још се у два текста опширније говори о Јахвеу као творцу света. То су Пс 104 и Јов 38 4–38.⁷ Иако оба извештаја у себи садрже дубинску структуру *Истинѝ вере* — Бог је творац света и човека, свет није рђав по себи, човек је творевина Божија — ипак су у самим исказима разлике значајне. Пре него што нешто више кажемо о могућим разлозима ових разлика, ваља указати на интегрални текст оба извештаја:

Пост 1 1–2 4а

¹У почетку створи Бог небо и земљу. ²Земља беше без облича и пуста, и беше тама над бездамом; и Дух Божији дизаше се над водама. ³Тада рече Бог: нека буде светлост. И би светлост. ⁴И виде Бог да је светлост добра; и растави Бог светлост од таме. ⁵И светлост назва Бог дан, а таму назва ноћ. И би вече и би јутро, дан први. ⁶И рече Бог: нека буде свод посред воде, да раставља воду од воде. ⁷Бог начини свод, и растави воду под сводом од воде над сводом; и би тако. ⁸А свод назва Бог небо. И би вече и би јутро, дан други. ⁹И рече Бог: нека се сабере вода што је под небом на једно место, и нека се покаже копно. И би тако. ¹⁰И копно назва Бог земља, а скупљене воде назва море; и виде Бог да је добро. ¹¹И рече Бог: нека пусти земља из себе траву, биље, што носи семе, и дрво родно, које рађа род по својим врстама, у којем ће бити семе његово на земљи. И би тако. ¹²И пусти земља из себе траву, биље, што носи семе по својим врстама, и дрво, које рађа род, у којем је семе његово по његовим врстама. И виде Бог да је добро. ¹³И би вече и би јутро, дан трећи. ¹⁴И рече Бог: нека буду светила на своду не-

Пост 2 4б–25

²4бКада Господ Бог створи земљу и небо. ⁵Још не беше растиња пољског по земљи, још не беше никло никакво биље пољско, јер Господ Бог, још не беше пустио кишу на земљу, нити беше човека да ради земљу.

⁶Али вода потече из земље да натапа сву земљу. ⁷Тада створи Господ Бог човека од праха земљиног, дунувши му дах животни у нос, и поста човек живо биће. ⁸И засади Господ Бог врт у Едену на истоку, и онде постави човека, којег је створио. ⁹Тада учини Господ Бог, те никоше из земље сваковрсно дрвеће — лепо за гледање и добро за јело, и дрво познавања добра и зла. ¹⁰А вода извираше у Едену натапајући врт, и оданде се делише у четири реке. ¹¹Једној је име Фисон, она тече око целе земље Евилске, и онде има злата. ¹²Злато оне земље врло је добро; онде има бделија и оникса. ¹³Другој реци је име Гион; она тече око целе земље Хуске. ¹⁴Трећој ре-

⁶ О разликама у погледу слављења Пасхе и њеног односа према празнику Бесквасних хлебова види опширније: J. J. Castellet, *Religijske institucije Izraela*, in: *Biblijska teologija Staroga i Novoga Zavjeta*, Zagreb 1980, 124–126.

⁷ У контексту ових размишљања занимљив је нарочито Пс 104. Он представља химну Богу творцу, и за разлику од Пост 1 и 2 у њему се говори о томе да је Бог перманентни творац. Овај псалм стоји у специфичној вези са египатском химном богу Атону. Опширније O. Keel/S. Schroer, *Schöpfung. Biblische Theologien im Kontext altorientalischer Religionen*, Göttingen 2002, 163–169.

беском, да деле дан и ноћ, да буду знаци временима и данима и годинама;¹⁵ И нека светле на своду небеском, да обасјавају земљу. И би тако.¹⁶ И створи Бог два светила велика — веће да управља даном, а мање да управља ноћу — и звезде.¹⁷ И постави их Бог на своду небеском да обасјавају земљу.¹⁸ И да управљају даном и ноћу, и да деле светлост од таме. И виде Бог да је добро.¹⁹ И би вече и би јутро, дан четврти.²⁰ И рече Бог: нека врве по води жива бића, и птице нека лете изнад земље, сводом небеским.²¹ И створи Бог морске грдосије и сва жива бића што се мичу, што проврвеше по води по врстама својим, и птице крилате сваке врсте. И виде Бог да је добро;²² И благослови их Бог говорећи: будите плодни и множите се, и напуните воду по морима, и птице нека се множе на земљи.²³ И би вече и би јутро, дан пети.²⁴ И рече Бог: нека земља пусти из себе жива бића по врстама њиховим, стоку и гмизавце и дивљач по врстама њиховим. И би тако.²⁵ И створи Бог сваковрсну дивљач, стоку сваке врсте и гмизавце на земљи по врстама њиховим. И виде Бог да је добро.²⁶ И рече Бог: да начинимо човека по лику и подобију нашем, и да буде господар рибама морским и птицама небеским и стоци — целој земљи — и свим животиња што се мичу по земљи.²⁷ И створи Бог човека по лику свому, по лику Божијем створи га; мушко и женско створи их.²⁸ И благослови их Бог, и рече им Бог: будите плодни и множите се, и напуните земљу, и владајте њом, и будите господари рибама морским и птицама небеским и свим живим створовима што се миче по земљи.²⁹ И још рече Бог: ево, дао сам вам све биље што носи семе по свој земљи, и сва дрвета родна која носе семе; то ће вам бити за храну.³⁰ А животињама земаљском и свим птицама небеским и свему што се миче на земљи и у чему има душа жива, дао сам да једу биље зелено. И би тако.³¹ И виде Бог све што је створио, и гле, добро беше веома. И би вече и би јутро, дан шести. 2 ¹Тако се доврши небо и земља и сва војска њихова.³ И сврши Бог до седмога дана дела своја, која учини; и почину у седми дан од свих дела својих, која учини; ³И благослови Бог седми дан, и посвети га, јер у тај дан почину од свих дела својих, која учини; ^{4а}То је постање неба и земље, кад посташе.

ци име је Хидекел, а она тече ка земљи Асирској. Четврта река је Еуфрат. ¹⁵И узевши Господ Бог човека постави га у врт Еденски, да га ради и да га чува. ¹⁶Тада заповеди Господ Бог човеку говорећи: једи слободно са сваког дрвета у врту. ¹⁷Али са дрвета познања добра и зла, с њега не једи, јер у који дан окусиш с њега умрећеш. ¹⁸Потом рече Господ Бог: није добро да је човек сам, па да му начинимо друга спрам њега. ¹⁹Тада Господ Бог створи од земље све животиње у пољу и све птице небеске, и приведе их човеку да види како ће их назвати, па како Адам назове коју животињу тако да јој буде име. ²⁰Човек надену имена свакој стоци, свим птицама небеским и животињама у пољу. Но човеку се не нађе друг спрам њега. ²¹Тада Господ Бог пусти тврд сан на Адама те он заспа, па му извади једно ребро, а место попуни месом. ²²И Господ Бог створи жену од ребра, коју узео Адаму, и доведе је к њему. ²³На то Адам рече: гле, ево кости од мојих костију, меса од меса мојег! Нека се зове жена, од човека када је узета! ²⁴Стога ће човек оставити оца свога и матер своју, и прилепиће се за жену своју, и биће двоје једно тело. ²⁵А беху обоје голи, човек и жена, и не беше их стид.

Први, свештенички извештај, говори о стварању света за шест дана, плус седми дан одмора. Човек је створен последњи као круна читаве творевине. Мушко и женско су створени истовремено; човек је створен по лику и подобију Божијем. Вода је на неки начин негативни елемент — раздваја се на горње и доње воде, сабира се на једно место да би се показало копно, нови простор за живот итд. У другом извештају не помиње се временска димензија стварања. Човек је створен од праха земљиног када му Бог удахнује дах животни. Уз то, човек је створен пре биљака и животиња. Вода је животодаваћи принцип, тек њеним појављивањем стварају се претпоставке за живот — пре ње „још не беше“. Одавно је познато да су ови извештаји настали у различитим животним контекстима, да су их теолози осмишљавали управо уважавајући те контексте.

Први извештај на специфичан и теолошки генијалан начин полемисе са тада врло распрострањеном космолошком поемом месопотамијског порекла — *Енума елишом*. Структурално му је сличан, али га садржински и суштински превазилази. Међутим, једна од његових кључних намена је била очување заједнице изабраног народа, очување у истини да је Бог једини и неприкосновени творац света, да творевина као дело Божије није лоша по себи и да је човек као такав створен по лику и подобију Божијем. Тих *Истинâ вере* нема у *Енума елишу*. Пошто је сам извештај коначно уобличен највероватније у доба ропства у Вавилону, он управо има за циљ да тадашњем Израилцу, у једној општепрепознатљивој форми, изложи основне *Истине вере*. Језички искази и структура текста подређени су садржини, док је сама садржина представљена у препознатљивој форми — језичкој и структуралној.

Други извештај је настао у другачијем контексту, и изазвао га је другачији „фактор споља“. Наравно, и он је полемичан у односу на митске приказе тог времена, поготово у својој наглашено антропоцентричној концепцији,¹ где суштински кореспондира са првим извештајем. Међутим, његов *Sitz im Leben* је пустињски — Еден је представљен као оаза. Један катафатички моменат, у којем се на основу искуствено-увидног по аналогији мисао трансцендира. Међутим, и овде је контекст или „фактор споља“ незаобилазно битан: за човека пустиње или онога који „са мукком“ обрађује земљу и тако долази до хлеба, оаза је слика раја — садашњег али и будућег. Друго, преокупација аутора разликовала се у односу на први извештај и у томе што је он текст о стварању повезао са идејом грехопада. Теолошке амбиције двојице аутора нису биле исте и то се нужно одразило на сами исказ.

Међутим, поред јасно видивих разлика дубинска структура *Истинâ вере* је истоветна. За оба теолога Бог је створио свет, свет је по себи добар и човек је дело Божије, које са Богом стоји у посебном односу на остатак света. На основу изложеног, разумљиво је да су разлике у исказу по себи нужне. Ипак, овој констатацији треба додати још један битан моменат. Наиме, текстови су након њихове првобитне употребе наставили „самостални живот“ у оквиру старосавезне, а потом и новосавезне Цркве. У једном тренутку дошло је до њихове интеграције у већу целину, нпр. Петокњижје. У трећој инстанци текстови су канонизовани. Друга и трећа фаза су у овом случају од посебног значаја, јер оне дају легитимност полифонији. Текстови настали у конкретном животном контексту задобијају свеопшти значај и постају предмет тумачења у новим животним ситуацијама. Заправо они постају почетна тачка теолошког промишљања и коректив самог мишљења.

¹ Уп. О. Keel/S. Schroer, Schöpfung. Biblische Theologien im Kontext altorientalischer Religionen, Göttingen 2002, 142–143.

Из наведених и сличних примера могуће је извући неколико начелних увида: 1. Теолошки исказ је условљен животним контекстом, пре свега првобитним рецепијентом којем је упућен. Исказ је смислен само ако је учинковит, тако нпр. човеку сликовито-митолошке форме мишљења могуће се обратити само у његовом дискурсу, који је истовремено и дискурс аутора. 2. Ниједан теолошки исказ није потпун у смислу да обухвата све потенцијалне аспекте и могуће контексте. Теолошки исказ је условљен оним шта у њега уноси аутор и рецепијент, то јест када аутор говори о Богу увек је то и његова представа Бога и конкретна намера, док је код рецепијента то, пре свега, порив за егзистенцијалним одговором у конкретној животној ситуацији.² 3. Сам теолошки исказ као људски говор не може да исцрпи Божанску реалност и њено преплитање са човековом реалности. Бог је „често неухватив“ за човекову теолошку мисао, јер је Он у својој суштини неухватив.³ Будући да је то темељна епистемолошка поставка библијско-теолошке мисли, природно је да теолошки исказ не може да претендује на потпуност и универзалност. Заправо, теолошки исказ није дефиниција постојеће и унапред познате Истине, која се језиком као медијем посредује, него је он више догађај језика у његовој могућности да „захвати“ Истину у конкретном животном контексту. Теолошки исказ је „догађај додира“ Духа Светог и човека, и истовремено „догађај исказа“ аутора и рецепијента. Такав исказ задобија општу вредност, иако је у својој комуникативној форми условљен аутором и рецепијентом, то јест он у себи носи „силину“ Духа Светог коју препознаје и сваки потенцијални рецепијент.

На самом крају могло би се констатовати да је полифонија теолошких исказа „природно стање“ теологије уопште. Како у библијска времена, то јест у Светом Писму, тако и кроз потоње векове. У нашој, па и свакој другој богословској средини, ови светописамски примери могу да буду од великог значаја. Писмо не даје основ за догматску и ритуалну искључивост. Истовремено отвара простор могућим теолошким исказима у садашњем времену, у различитим животним контекстима. Храбри теологе за нове богословске исказе. Писмо је света књига Цркве, и за теологију је увек било парадигматично; у нашој данашњој ситуацији пред нас поставља путоказ и императив: *теологија није могућа без теолошке полифоније*. Међутим, теолошка полифонија остаје полифонија само у оквирима структурисаним *Истинама вере*. Свето Писмо је једна Књига, састављена од многих књига које изражавају различите животне контексте и контексте вере. Као такво, оно не престаје бити инспирација за различите животне контексте и контексте вере.

² У овом контексту од велике су важности достигнућа Нове литерарне критике, где се теолошки исказ (текст) сагледава из перспективе *претпостављеног аутора* и *претпостављеног читаоца*. О томе више код П. Драгутиновић, *Основе наративне методе* и њен значај за тумачење Светог писма Новог завета, Беседа (6), Нови Сад 2004, 130–134.

³ Један од најупечатљивих примера човекове немогућности да до краја схвати старосавезног Јахвеа може се наћи код Друго-Исаије: „Јер мисли моје нису ваше мисли, нити су ваши путеви моји путеви, вели Господ. Него колико су небеса виша од земље, толико су путеви моји виши од ваших путева, а мисли моје од ваших мисли.“ (Ис 55 8–9).